

Begin goed in het VO dankzij een warme overdracht vanuit het PO!

Noëlle Pameijer

Samenwerkingsverband Passend Onderwijs Unita en Stichting Elan, Hilversum e.o.

Onderstaand artikel is opgesteld in opdracht van samenwerkingsverband Koers VO.

1. Inleiding

Het samenwerkingsverband Koers VO organiseert in samenwerking met de gemeente Rotterdam en andere partners de “Week van de warme overdracht PO-VO”. Van 13 t/m 17 juni 2022 staat de OverstapRoute centraal in de regio. De bedoeling is het belang van een warme overdracht onder de aandacht te brengen bij scholen, besturen en gemeenten. Naar aanleiding van een mediacampagne kunnen VO-scholen warme overdrachten organiseren op een manier die zij passend en zinvol vinden. Een ander doel is dat het PO en VO elkaar beter leren kennen. Dit artikel is onderdeel van de mediacampagne en bevat de onderbouwing bij het filmpje “*Begin goed in het VO dankzij een warme overdracht vanuit het PO!*” waarin de auteur aan het woord is.

Dit artikel gaat in op de volgende vragen als: Waarom is een warme overdracht zo belangrijk? Hoe ziet een goede overdracht er idealiter uit? Wie zijn erbij betrokken en waar gaat het over?

Het samenwerkingsverband Koers VO werkt handelingsgericht. Daarom hanteren we handelingsgericht werken als gemeenschappelijk kader in dit artikel.

2. Wat maakt een warme overdracht handelingsgericht?

Een overdracht is handelingsgericht als de uitgangspunten en basisattitude van HGW erin terugkomen, of concreter: als deze zijn te zien (lezen) en te horen in de overdracht.

Handelingsgericht werken (HGW)

HGW concretiseert goed onderwijs en effectieve leerlingbegeleiding, zodat teams beter kunnen omgaan met de overeenkomsten en verschillen tussen leerlingen. HGW focust op schoolsucces voor alle leerlingen en draagt bij aan een professioneel en plezierig werkklimaat en een constructieve communicatie met collega's, leerlingen en ouders (Pameijer, 2017).

HGW is een werkwijze waarbij leerkrachten, intern begeleiders, docenten, mentoren, teamleiders, schoolleiders en professionals werkzaam in de samenwerkingsverbanden PO en VO handelen volgens zeven uitgangspunten:

1. HGW is doelgericht. We formuleren samen doelen voor leren, werkhouding en welbevinden en monitoren en evalueren deze doelen systematisch.
2. Het gaat om wisselwerking en afstemming: welke kenmerken van deze leerling, deze school en deze thuissituatie bevorderen schoolsucces en welke kenmerken belemmeren de ontwikkeling van leerlingen?
3. Onderwijs- en opvoedbehoeften staan centraal: wat heeft deze leerling nodig van zijn leerkrachten, docenten, mentor en ouders om met plezier naar school te gaan en zich optimaal te ontwikkelen?
4. Leerkrachten, docenten en mentoren maken het verschil; ouders doen er evenzeer toe. Samen ondersteunen zij de leerling én elkaar.
5. Positieve aspecten van leerlingen, leerkrachten, docenten, mentoren en ouders zijn van groot belang, ze bevorderen een fijne samenwerking en schoolsucces.
6. Betrokkenen werken constructief samen en focussen op hetzelfde belang: het schoolsucces van leerlingen. Deze samenwerking betreft zowel de afstemming tussen professionals in en rondom de school als de ouderbetrokkenheid en leerlingenparticipatie.
7. De werkwijze is systematisch en transparant. We zeggen wat we doen en doen wat we zeggen.

HGW toepassen vergt niet alleen gedegen kennis en uiteenlopende vaardigheden, het vereist ook een bepaalde basishouding. Voor sommigen betekent dit een omslag in attitude, zoals:

- Van de 'schuld' bij de leerling en zijn ouders leggen → als professional in de spiegel kijken: wat kan ik doen zodat het de leerling en zijn ouders wél lukt om ..?
- Van probleemgericht praten over anderen → oplossingsgericht handelen met hen.

3. Waaron is een warme overdracht zo belangrijk?

HGW hecht veel waarde aan een goede overdracht van PO naar VO, vooral voor de leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben. Waaron is dit?

Er zijn leerkrachten (PO) en docenten en mentoren (VO) die van mening zijn dat onbevooroordeeld starten met een nieuwe groep/klas of nieuwe leerling professioneel is. Zij hechten waarde aan 'blanco' starten en wensen derhalve geen informatie uit de overdracht. Maar onbevooroordeeld betekent niet hetzelfde als onwetend. Onwetendheid is niet professioneel. Blanco starten is bovendien een illusie, omdat je altijd al beelden hebt van een groep/klas of leerling. Waaron zijn deze beelden op gebaseerd? Al snel – vaak in enkele seconden – vorm je je een beeld van een leerling en diens ouders. Dat beeld poets je niet zomaar weg. Beelden worden opgeroepen door de eerste indrukken van de leerling. Die ontstaan op grond van:

- Het uiterlijk van de leerling, zoals fysieke aantrekkelijkheid, lichamelijke verzorging, zichtbare verstandelijke of fysieke beperking, gezichtsexpressie.
- Diens naam, denk aan Roderick van Nijenroode, Mieke Profijt of Achmed Abdoulah.
- Contact en communicatie, zoals spontaan, terughoudend, oogcontact mijndend, harde stem, hoogdravend taalgebruik.
- Het gegeven dat je de ouders al kent of een broertje of zusje in de klas hebt gehad.
- Verhalen van collega's over de leerling en het gezin.
- Eerdere ervaringen: deze leerling doet me denken aan....

De invloed van beelden

Wees je bewust van de beelden die je hebt van nieuwe leerlingen. Deze beelden zeggen net zoveel over jezelf als over de leerling! De bril waardoor je kijkt, is immers gekleurd door de eigen waarden, normen, overtuigingen en levenservaringen. Beelden beïnvloeden je relaties met leerlingen en hun ouders. Je zult vooral dat gedrag van een leerling opmerken dat bij je beeld past en daarmee houd je dit beeld – onbedoeld – in stand. Gedrag van de leerling dat tegen je beeld ingaat, merk je niet bewust op, waardoor je dit beeld niet snel zal bijstellen. Is een leerling bijvoorbeeld overgedragen als 'een passief kind', dan beïnvloedt dit je beeld, veelal onbewust. Onbedoeld neem je vervolgens vooral dat gedrag waar dat bij dit beeld past: tunnelvisie (zie ook het kader 'Tunnelvisie'). De keren dat de leerling actief is en initiatief neemt, zie je, ook onbewust, over het hoofd. Hierdoor kun je de leerling er ook geen compliment voor geven, met als risico dat het gewenste gedrag uitdooft door gebrek aan bekrachtiging. Je ziet of hoort alleen het 'passieve gedrag'. Geleidelijk aan beschouw je de reacties van de leerling als een bevestiging van je indruk. Je beeld wordt een persoonlijke overtuiging en de leerling gaat zich ernaar gedragen (de bekende self-fulfilling prophecy). Daarom is het belangrijk om regelmatig je beeld van de groep/klas of een leerling onder de loep te leggen en zelf in de spiegel te kijken. Waaron is mijn beeld op gebaseerd? Hoe beïnvloedt dit beeld in positieve of in negatieve zin mijn waarnemingen en gedrag? Door hierop te reflecteren, ontdek je hoe het zit met je affiniteit voor bepaalde leerlingen.

Tunnelvisie

Hoe meer zorgen er zijn over een leerling, hoe meer je je – vaak onbewust – focust op wat niet goed gaat. Je zoekt naar een bevestiging van je indruk en ziet positief gedrag dat deze indruk zou kunnen tegenspreken over het hoofd. Noemt een collega een leerling bijvoorbeeld ‘asociaal’, dan is de kans groot dat je daarna vooral gedragingen waarneemt die in dit beeld passen: de tunnelvisie. Je ziet en hoort enkel en alleen voorbeelden van ‘asociaal gedrag’. De keren dat de leerling behulpzaam is, zie je – onbewust/onbedoeld - over het hoofd. Geleidelijk aan, zonder dat je het in de gaten hebt, wordt je beeld bestendigd. Heb je een negatief gekleurde indruk over een leerling, groep of ouder, dan is het dus essentieel dat je je hiervan bewust bent en dat je doelgericht op zoek gaat naar het tegendeel, ofwel de positieve kenmerken. Zodoende krijg je een eerlijker en reëler beeld van de situatie.

Meteen afstemmen op wat leerlingen nodig hebben

Als een leerling overgedragen wordt met zijn onderwijsbehoeften, dat weet de mentor al meteen wat deze leerling nodig heeft. De mentor kan dit vertalen naar het aanbod bij de verschillende docenten: welke pedagogisch-didactische aanpak heeft deze leerling nodig om een goede start in de brugklas te maken? Vanaf week 1 kunnen de docenten hierop afstemmen, zij hoeven dus niet ‘het wiel opnieuw uit te vinden’. Ook onnodige misverstanden en conflicten zijn hiermee te voorkomen.

Doorgaande lijn: warme overdracht van PO naar VO

Bij de overdracht gaat het niet alleen om informatie van de leerkracht groep 8 en de intern begeleider, maar ook om informatie van de leerling en diens ouders. Zij zijn de ‘constante factor’. Zij weten in welke groep en bij welke leerkracht welke aanpak al dan niet werkte. Zij kunnen je vertellen hoe ze willen samenwerken: wat is op de vorige school goed bevallen en waarom? Wat willen ze op deze school anders, waarom en hoe? Met deze informatie kan de mentor zijn voordeel doen: hij hoeft niet opnieuw het wiel uit te vinden en is gewaarschuwd voor mogelijke valkuilen. Bovendien start hij de samenwerking met de leerling en diens ouders aan het begin van het schooljaar, ofwel in ‘vredestijd’, nog voordat er moeilijkheden of problemen zijn. Vanuit deze positieve start is het makkelijker om met elkaar in gesprek te gaan als er problemen (dreigen te) ontstaan. Is er bij het eerste contact al meteen sprake van een ‘slechtnieuwsgesprek’, dan kan dit de samenwerking belemmeren.

Kortom, een goede start is het halve werk en in iedereens belang: de leerling heeft schoolplezier, de docenten ervaren ertoe te doen en de ouders waarderen de inzet van de mentor en de docenten (en omgekeerd).

4. Wat is een handelingsgerichte overdracht?

Bij een handelingsgerichte overdracht draag je niet zozeer een 'moeilijke groep/klas', 'probleem-leerling' of 'lastige ouder' over. Begin bij de overdracht van PO naar VO altijd met een aardig woord (positief kenmerk) van de leerling én van zijn ouders, zodat je collega in het VO start met een positief beeld en hoge verwachtingen. Draag over wat deze leerling en zijn ouders nodig hebben om respectievelijk met plezier naar school te gaan en het onderwijs aan hun kind te ondersteunen. Laat ook weten wat het afgelopen schooljaar heeft gewerkt en wat juist niet, ofwel de do's en don'ts.

Zo ondersteunen teamleden PO en VO elkaar en zoeken zij samen naar oplossingen zodra die nodig zijn. Dergelijk collegiaal overleg heeft vooral baat als collega's PO en VO met elkaar meedenken. Een uitspraak als 'Bij mij deed hij dat niet hoor, ik had helemaal geen problemen met die leerling' doet een overleg al snel stokken en belemmert het analyseren van ervaringen en leren van en met elkaar. Constructiever is het om samen uit te pluizen wat maakt dat deze groep/klas, deze leerling of deze ouder zo reageert, hoe je daar als onderwijsprofessional aan bijdraagt en wat je zou kunnen doen om de situatie te verbeteren.

Van 'wat een leerling heeft of is' → 'wat hij/zij nodig heeft om ...'

Het gaat bij HGW niet zozeer om wat er mis is met een kind, als wel om wat het kind nodig heeft om een bepaald doel te bereiken. Ofwel: van *wat de leerling heeft of is* (zoals dyslexie, ADHD, teruggetrokken, ongemotiveerd) naar *wat hij nodig heeft om ...* (qua instructie, opdrachten, feedback). Hiermee verschuift de aandacht van het probleem/de stoornis naar de gewenste aanpak. Bij de start in het VO hebben docenten meer aan het laatste, ze kunnen het meteen toepassen in hun aanpak. Bovendien vermijden we zo het risico van een negatieve beeldvorming met alle nadelige gevolgen daarvan. Ons taalgebruik is daarbij cruciaal.

Een voorbeeld van de impact van taalgebruik: wie is welkom, Joost of Joris?

Stel dat er twee nieuwe leerlingen voor de brugklas zijn aangemeld, terwijl er maar plaats is voor één. Welke van de twee is dan welkom op jouw school of in jouw klas: Joost of Joris?

- *Joost* heeft ADHD, is hyperactief, beweeglijk, impulsief en hij heeft moeite met concentreren, stilzitten en zelfstandig werken. Joost heeft ook kenmerken van ODD: hij gaat regelmatig de discussie aan met leerkrachten ("ja maar ...!" en "waarom ...?") en wil gelijk krijgen. In de pauzes is hij vaak betrokken bij ruzies, hij komt daarna boos de klas in en blijft lang hangen in deze emotie. Zijn ouders hebben het druk met hun werk. Ze komen zelden op besprekingen op school.
- *Joris* is een enthousiaste en energieke jongen met een sterke behoefte aan autonomie. Hij heeft behoefte aan korte opdrachten en beweging tussendoor. Na het zelfstandig werken moet hij even bewegen (iets voor de docent wegbrengen bijvoorbeeld). Na zo'n loopje kan hij er weer tegenaan. Joris heeft docenten nodig die samen met hem heldere gedragsafspraken maken en deze consequent hanteren. Ziet de docent een voorbeeld van gewenst gedrag, dan zegt hij "Joris, wat goed dat je nu ...". Ziet hij ongewenst gedrag, dan herinnert hij Joris aan de afspraak. Joris heeft ook begrenzing nodig: hierover kun je in discussie gaan, maar hierover niet, klaar uit. Is dit helder, dan aanvaardt Joris het. Hij heeft een mentor nodig die met hem bespreekt met wie hij omgaat in de pauzes en wat zij dan al dan niet doen. Daarmee zijn ruzie en boosheid te voorkomen. De ouders van Joris zijn betrokken bij het onderwijs aan hun zoon. Ze hebben een druk leven met vier kinderen en fulltime werk. Ze zijn wat vergeetachtig, maar als ze, ter herinnering, een dag van tevoren een telefoontje of mail krijgen, dan komen ze op de afspraak op school.

Leerkrachten, docenten en mentoren kiezen vaker voor Joris met argumenten als “ik heb meer leerlingen in die klas die dat nodig hebben, daar kan Joris wel bij”, “die aanpak bied ik al in grote lijnen” of “ouders even mailen, dat kost nauwelijks tijd”. Bij Joost onderbouwt men de afwijzing vaak met argumenten als “ik heb al drie ADHD-ers en twee ODD-ers in mijn klas, dat is meer dan genoeg” of “ouders die niet komen opdagen, daar heb ik geen zin meer in”. Het is echter dezelfde leerling! Joost beschrijft wat hij en zijn ouders zijn of hebben, terwijl Joris, naast enkele positieve kenmerken, omschrijft wat zij nodig hebben. De omschrijvingen roepen echter andere beelden op, met verregaande consequenties: Joris is welkom, Joost niet.

Verschilt de overdracht van leerlingen die meedraiden in de basis van die van leerlingen die extra ondersteuning nodig hadden in het PO?

Ja. Ook al streven we voor alle leerlingen een soepele overstap na, voor de ene leerling vergt dit meer informatie, onderling overleg en inzet van zowel het PO als het VO.

HGW hanteert drie niveaus in de onderwijs- en ondersteuningsroute van een school. Deze zijn te visualiseren in een driehoek (Uitgeverij Acco, 2021):

HANDELINGSGERICHT WERKEN

SAMENWERKEN AAN SCHOOLSUCCESS

De niveaus hangen samen en versterken elkaar:

1. Basisondersteuning (sterke basis): goed onderwijs voor alle leerlingen, zoals omschreven door het samenwerkingsverband.
2. Extra ondersteuning door de leerkracht, docent, mentor en andere schoolinterne professionals, zoals de intern begeleider of ondersteuningscoördinator.
3. Extra ondersteuning door externe deskundigen, zoals van de samenwerkingsverbanden PO en VO of de jeugdzorg.

5. Warme overdracht van alle leerlingen

Voor de leerlingen die in het PO goed gedijden in de basis (niveau 1) en waarvan de school en ouders denken dat dit in het VO ook zo zal zijn, is de overdracht schriftelijk en beknopt. Het onderwijskundig rapport (OKR) in Onderwijs Transparant gaat bijvoorbeeld over:

1. De positieve kenmerken van de leerling, zoals diens interesses, talenten en kenmerken die het onderwijs bevorderen (zoals motivatie en goed samenwerken met andere leerlingen) en aandachtspunten voor het onderwijs. *Hulpzin: Afgelopen schooljaar heb ik deze leerling met plezier lesgegeven, omdat...*
2. De niveaus op de kernvakken technisch en begrijpend lezen, rekenen en spelling en de scores op de eindtoets.
3. De handreiking voor deze leerling (in 1 zin): ... *Hulpzin: deze leerling leert het beste met/van/als*
4. De positieve kenmerken van ouders (zoals de manier waarop zij het onderwijs aan hun kind ondersteunen) en aandachtspunten voor de samenwerking met ouders. *Hulpzin: Afgelopen schooljaar vond ik het fijn/prettig samenwerken met deze ouders, want...*
5. De specifieke informatie die de school voor VO nodig heeft om een goede start te maken (op verzoek van het VO).

Waarom voor elke leerling een warme overdracht met handreiking?

Daar zijn twee redenen voor. Ten eerste, omdat iedere leerling ertoe doet en het recht heeft om gezien en gehoord te worden in de overdracht PO-VO. De persoonlijke handreiking (die als bijlage bij het OKR van Koers VO is te voegen) zorgt ervoor dat alle leerlingen in beeld zijn en het VO geen enkele brugklasleerling over het hoofd ziet. Ten tweede, omdat de handreikingen zicht geven op de overeenkomsten en verschillen tussen leerlingen en benut kunnen worden bij het indelen van klassen in het VO. Want, zoals Hattie (2013) stelt: *de kunst van lesgeven is het vinden van overeenkomsten in de verschillen.*

6. Warme overdracht van de leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben

De overdracht van de leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben (niveaus 2 en 3) is bij voorkeur niet alleen schriftelijk maar ook mondeling. Denk aan een overdrachtsoverleg of startgesprek waaraan de mentor, de leerling en diens ouders meedoen. De schriftelijke overdracht (OKR) is dan te benutten bij de voorbereiding van het gesprek. In het gesprek bespreken betrokkenen de informatie uit het OKR en maken ze afspraken: Wie doet wat, waarom, hoe en wanneer? Wat zijn cruciale doelen? Wanneer evalueren we of de aanpak werkt? En hoe verder als de aanpak wel of niet effectief blijkt?

Gespreksleidraad handelingsgerichte overdracht: een voorbeeld

Dit moet de mentor weten om een goede start in het VO te maken!

Positieve kenmerken van leerling en ouders (de belangrijkste en voor zover relevant voor onderwijs en ondersteuning in het VO):

Handreiking: deze leerling leert het beste met/als/van/wanneer:

Cruciale doelen voor in de brugklas:

Wat heeft deze leerling nodig om deze doelen te halen?

Belangrijkste onderwijs- en opvoedbehoefte:

Do's en dont's voor

- Leerling:
- Mentor:
- Docenten:
- Ouders:

Eén tip van de leerling voor de mentor en de docenten:

Eén tip van ouders voor de mentor en de docenten:

Belangrijke afspraak met de leerling en/of zijn ouders, die bekend moet zijn bij alle docenten:

En dan moeten we ook nog bespreken:

- Hoe we er samen voor zorgen dat ...;
- Of wat te doen als

De mentor bespreekt de gegevens uit de schriftelijke overdracht: wat werkte in groep 8? Zou dat nu weer effectief kunnen zijn? Ook al verschillen collega's PO en VO in hun aanpak, zo weet je in ieder geval wat in het verleden gewerkt heeft. Dit kun je aanpassen indien nodig. Ook de tips van de leerling en ouders benut je en vertaal je in de gewenste pedagogisch-didactische aanpak van de docenten. Met andere woorden: welke tips spreken je als mentor aan, welke passen bij jullie manier van lesgeven en welke zijn haalbaar in het VO?

Waardevolle informatie van ouders: een voorbeeld

Omdat Victor in het PO extra ondersteuning kreeg vanuit het samenwerkingsverband (niveau 3), is er nog voor de start van de brugklas speciale aandacht voor de overdracht naar het VO. De mentor, Victor zelf en zijn ouders gaan om de tafel, ze hebben het gesprek voorbereid aan de hand van informatie uit het schriftelijke onderwijskundig rapport.

Ouders beginnen: 'We hadden vorig jaar een moeizame start van het schooljaar met onze zoon Victor. De afspraken over wie wat doet als hij boos wordt, waren niet helder. Dat was voor iedereen vervelend: voor Victor, voor zijn leerkrachten en voor ons. We voelden ons 'lastige ouders die zich te veel met school bemoeiden', terwijl we alleen maar wilden meedenken en de school wilden steunen, want we weten hoe moeilijk het is als Victor boos is. We willen deze situatie in de brugklas zien te voorkomen door meteen op één lijn te zitten met de mentor. Wat kunnen wij van jou verwachten en wat verwacht jij van ons? Welke afspraken maken we? Hoe voorkomen we dat zijn boosheid escaleert? Hoe informeren we elkaar: bij het brengen/halen, telefonisch of per mail? Hoe reageren wij als het Victor niet gelukt is om zich aan de afspraak te houden: thuis ook nog eens straf geven of met hem bespreken wat hij kan doen zodat het morgen wel lukt? En wat doen we als hij een goede dag heeft gehad: belonen en zeggen dat we trots op hem zijn? Als dat duidelijk is, kunnen wij Victor thuis bijsturen, dat werkt, zo merkten we halverwege (!) vorig schooljaar. Daarom bespreken we dit graag nu al, direct aan het begin van het schooljaar. Want een goed begin is het halve werk!'

Afspraken

Welke afspraken zijn er in het samenwerkingsverband wat betreft de overdracht? Wat is de verantwoordelijkheid van het PO en het VO? Hoe kunnen de samenwerkingsverbanden PO en VO de leerkrachten groep 8, intern begeleiders, mentoren en ondersteuningscoördinatoren en hierbij ondersteunen? Collegialiteit komt hier om de hoek kijken. Pas als de leerkracht groep 8 zijn leerlingen goed overdraagt, kan de mentor in de brugklas een goede start maken. Het is belangrijk elkaar hierop aan te spreken, want je bent afhankelijk van elkaar. Bijvoorbeeld: 'Aan de informatie over die leerling had ik veel, ik kon er meteen mee aan de slag, heel fijn, dank je wel!' of 'Van ouders begreep ik dat jij iets afgesproken hebt over een laptop, daar wist ik niets van, waardoor ik nu een moeizame start met hen maak. Kun je me alsnog laten weten wat die afspraken waren? Volgend schooljaar krijg ik dit soort afspraken graag tijdig door, oké?'

7. Tot slot: een goede overdracht is in eenieders belang!

Een positieve overdracht is in een ieders belang: leerlingen, leerkrachten, docenten, mentoren en ouders. Neem bij de overstap de kennis en ervaring van alle betrokkenen ter harte, doe er je voordeel mee. Vooral de positieve beelden zijn interessant: wat heeft de PO-school als prettig ervaren bij deze leerling en ouders? Wat was leuk in het lesgeven aan deze leerling? Welke interesses en talenten van leerlingen en ouders zijn benut in het lesgeven in het VO? Hoe ondersteunden ouders het onderwijs? Hoe droegen zij bij aan een plezierige samenwerking? Welke tips hebben leerlingen en ouders voor de docenten? Vraag met name naar dat wat werkte. Dan kun je meteen aan de slag, zonder tijdverlies.

Meer weten over HGW en ouderbetrokkenheid?

Pameijer, N.K. (2017). *Handelingsgericht werken: samenwerken aan schoolsucces*. Den Haag: Uitgeverij Acco.

Pameijer, N., Beukering, T. van, Wulp, M. van der & Zandbergen, A. (2012). *Handelingsgericht werken in het voortgezet onderwijs*. Den Haag: Uitgeverij Acco.

Pameijer, N. (2021). *Met plezier naar school! De onmisbare rol van ouders in het succes van kinderen. Met praktische tips voor samenwerking*. Huizen: Uitgeverij Pica. Ook wel 'HGW voor ouders' genoemd.

Voor bijlagen, voorbeelden, materialen, visuals en artikelen bij de drie boeken:
www.hgw-noelle-pameijer.nl

Noëlle Pameijer is GZ-, kinder- & jeugdpsycholoog en werkzaam bij Stichting Elan in Onderwijs en Samenwerkingsverband Passend Onderwijs Unita (Hilversum e.o.)